

PRAMENE A DOKUMENTY

Malá úvaha

(venovaná B. Kováčovi)

Pripomenutie B. Kováča (1936–2006) a jeho práce dvoma dávnejšími textami, ktoré pred časom nezahrnul do svojho knižného výberu K studniciam života (1992), esejou o zbierke M. Rúfusa Až dozrieme a esejou o poézii I. Krasku, môže byť pomimo ešte vždy sa vnucujúceho nekrologického alebo spomienkového žánru príležitosťou formulovať niekoľko skusmých pracovných námetov.

B. Kováč ako výrazný kritik druhej polovice päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov sa stotožňujúco našiel v poézii M. Rúfusa, toto gesto polemicky voči situácii poézie konca šesťdesiatych rokov prehľbujúco zopakoval pri Zvonoch; vkus, vzdelanie, talent, osobnostná dôslednosť nikdy v jeho písaní neprekryli „chlapca“, ktorý zoči-voči svetu, umeniu, literatúre, poézii osciluje medzi obavami a nádejou „až dozrieme“ a tam, kde druhí už neraz zdatne a zadarmo moderujú kultúrnu alebo literárnu prevádzku ako svoju príležitosť a na svoj obraz, môže si pripadať ako – „v zemi nikoho“. Práca nad slovenskou poéziou 19. a 20. storočia v esejistickom, ako aj antologickom žánri je pre B. Kováča nemysliteľná bez zaväzujúceho povedomia osudového spoločenstva s tým, čo číta a o čom píše; k tomu pristupuje vyostrený zmysel pre línie, texty, momenty alternatívne voči historiograficky alebo školsky kanonizovanému obrazu, solidarizujúci zmysel pre paradoxy a príznačné detaily domácej duchovnej a literárnej tradície, ako aj schopnosť toto všetko zovrieť evokačnou esejistickou skratkou.

Práca o „podstate a osudoch surrealizmu“ Alchýmia zázračného (1968) predstavuje ďalšiu dôležitú podobu B. Kováča. Ako dobovo informačne suverénny, nadnárodne „kompatibilný“ výkon má neprehliadnuteľné miesto vo vtedajšom československom dotváraní povedomia literárnej a výtvarnej modernity (aj v jej radikalizovane avantgardných verziách) ponad ruptúry päťdesiatych rokov. V situácii, keď vo svete tieto prejavy na jednej strane približne od päťdesiatych rokov prechádzali širšou spoločenskou akceptáciou a zároveň už aj „muzealizáciou“ a na strane druhej ešte vždy fungovali ako inšpiračné zdroje novo inscenovaných provokácií na pomedzí „života“ a „umenia“ alebo experimentovania s ľudskou senzibilitou, B. Kováč akoby tu „fenomenologicky“ obkružoval „večne avantgardné“, dané prvotne ex-centrickým postavením človeka vo svete, jeho údelom a senzibilitou. Skúsenosť absolvovaná nad radikálne avantgardnými programami, výtvarnými a básnickými prejavmi viedla u B. Kováča ako kritika paradoxne k zvláštnej zdržanlivosti voči pôvodnej domácej tvorbe šesťdesiatych rokov, čo sa k týmto inšpiráciám v rozličnej miere hlásila. Úvahy na tému „rozrušovania zmyslov“, „krčovitej krásy“, „zázračnosti“ života a umenia sú zároveň osobnostným príspevkom B. Kováča k „filozofii literatúry“ (takto neváhal označiť jeho prácu inak v týchto súvislostiach na slovenské pomery neobyčajne triezvy a prísny M. Bakoš).

Práve tu sa ponúka niekoľko námetov. Ne-ideologická predstava umenia, skryto alebo zjavne polemická, resp. až mimobežná voči oficiálnym kultúrno-politickým programom

socialistického umenia, mala v šesťdesiatych rokoch viacero zdrojov a podôb. (Ideológiu tu možno vymedziť ako masívny inštrument moderného mobilizovania, angažovania „osamelého“ a zároveň „masového“ človeka pre zvonku sugerované, diktované, nanucované „spoločensko-dejinné“ ciele a účely. – V liberalizovaných pomeroch sa dostáva k slovu skôr spoločenská „konverzácia“.) V samotnej literatúre je to D. Tatarka nadväzujúci na svoj projekt zo začiatku štyridsiatych rokov: „Vieš, nehovorím o človekovi, pokiaľ je predmetom anatomickeho; biologického štúdia, pokiaľ je vykonávateľom spoločenských funkcií, ale o človekovi, pokiaľ sa upína k nemu naša túžba, náš smäd, ustavične prahnúci, potreba sympatie a lásky, naša úzkosť...“; „Nehovorím, pravdaže, v súvisi s literatúrou o človeku politickom, ktorý pokrikuje na námestiach (...) mám na mysli človeka, ktorý je v mlkvote a osamelý v úzkostiach pred sebou a pred Bohom“ – táto synekdochicky evokovaná dáva na iniciáciu je určujúco prítomná aj v Tatarkových beletristických „rozhovoroch bez konca“, ako aj v početných esejach na tému politiky, na tému etnologicky rekonštruovaných východisk archaického umenia alebo moderných podôb architektonických a výtvarných prejavov, utvárajúcich dnes naše životné prostredie, náš každodenný svet. Hoci M. Rúfus ako básnik a esejista šesťdesiatych rokov neraz deklaroval „som človek používajúci poéziu na veci, ktoré sú mimo nej“, túto „jednu z foriem účasti na živote“ predsa len situoval do blízkosti veľkých a emfatických fenoménov „človek, čas a tvorba“. – V širšom zmysle pre zainteresovaných dobové rámce roztvára a spoluntvára aj živá filozofická reflexia – predovšetkým umenie ako kritická „deštrukcia pseudokonkrétnosti“ u K. Kosíka alebo potenciálne „oslobodenie človeka umením“, keďže „umelecké dielo nám niečo zvestuje, odhaľuje“, čo je podstatný motív v strhujúcich hegelovských interpretáciách a výkladoch J. Patočku.* Filozofické inšpirácie a konkrétna práca s umeleckým dielom sa dobovo stretávali aj v domyšľaní „estetickéj funkcie“ u J. Mukařovského a jej východisk vo fungovaní človeka voči celku skutočnosti (predovšetkým M. Jankovič, ale aj M. Červenka alebo R. Kalivoda). V oblasti súčasnej literatúry, resp. jej kritického výkladu, od dôrazu na kritickú, demaskujúcu, poznávaciu funkciu literatúry zoči-voči situácii človeka prechádzal M. Hamada k docenovaniu rešpektujúceho „ponechania“, kde na rozdiel od agresívne avantgardných akčných zásahov (poetika montáže, koláže, nájdeneho objektu, estetika šoku) dostávajú sa k slovu v modalite elementárnej krásy skôr človekom inak utilitárne anektované významy a možnosti skutočnosti; M. Hamada to nazýval „básnickou transcenciou“. V oblasti moderného slovenského výtvarného umenia a zvlášť výtvarného umenia druhej polovice päťdesiatych rokov a šesťdesiatych rokov zasa teoretik a historik umenia J. Bakoš predložil rad filozoficky inšpirovaných úvah a interpretácií; rovnako dôležité je však, ako pri ich súhrnnom publikovaní v súbore Umelec v klietke (1999) po troch desaťročiach v retrospektívnej úvahe, priznávajúc im podiel na „demonštrovaní (...) tvorivej nezávislosti“ umenia, zároveň tvrdo hovorí o „vychádzaní z mýtizácie umenia ako samozrejmosti“ a opisuje svoju ďalšiu cestu k „demytizáčnemu chápaniu umenia“ na báze „sociologického relativizmu“. Stačí si pripomenúť časovo paralelnú poéziu s jej rozpätím od nostalgickej sakralizácie

* Na hegelovské výklady J. Patočku prekvapujúco nadväzuje ako na jednu zo svojich základných inšpirácií pri výklade surrealizmu B. Kováč, pričom pozadím sú tu, pochopiteľne, živé súvztaznosti a diskusie francúzskych tridsiatych a štyridsiatych rokov medzi hegelovskou renesanciou, fenomenológiou, filozofiou existencie, surrealizmom, sociológiou alebo etnológiou sakrálna, erotična, transgresie atď.

cez scivilizujúcu sekularizáciu až po neodadaizujúce profanácie, aby vyvstala otázka, čo sa stane z vonkajškovo dodávaných alebo znútra utváraných rozličných podôb „mýtizácie“ pod tlakom sociologickej, semiotickej, ideologickokritickej atď. „relativizácie“ a či predsa len určité významové štruktúry, resp. útvary zmyslu týmto „relativizáciám“ neodolávajú, a tak ponad ne „vykazujú“ zmyslový nadbytok. (Nedodiskutovaným námetom v týchto súvislostiach zostáva, ako v druhej polovici šesťdesiatych rokov do scientistickej, štrukturalistickej opisovaných a rozoberaných jazykových, literárnych, umeleckých štruktúr u filozofa I. Hrušovského a predovšetkým na pôde literárnej vedy u O. Čepana, zvlášť v úvahách neskôr zhrnutých do súboru *Literárne bagatelly* z roku 1971, a ďalej u F. Miku iníciačných textov z okruhu *Estetiky* výrazu z roku 1969 „energeticky“ vnášajú hybnosť a „symbolotvornú“ schopnosť v rozličnej miere zohľadňované a vyťažované antropologické, resp. psychoanalytické momenty alebo motívy...)

Pointujúcou otázkou, isteže, nebude, ako s voľným sledom enumerovaných inšpirácií, autorov a textov súvisí dávna práca B. Kováča o surrealizme, keďže je ich dôležitým, aj keď nie často a samozrejme pripomínaným partnerom, ale skôr to, ako s „vecou“ umenia a jej „ontologickým“, „ontotvorným“, „kreatívnym“ chápaním, resp. interpretovaním (boli to nielen vecné vymedzenia-označenia, ale aj tak trochu dobovo „magické“ slová) naložili samotní autori, dve nasledujúce desaťročia v znamení programového oficiálneho ideologicko-politického inštrumentalizovania predovšetkým súčasného umenia a literatúry, takmer už dve ďalšie desaťročia s možnosťou neoktrojovaného dialógu – síce zoči-voči novým podobám inštrumentalizácie alebo marginalizácie, resp. adresnejšie – ako s „vecou“ naložili individuálne nadväzujúce prihlasovania sa k jednotlivým autorom a napokon bežná odborná prevádzka s inšpiračno-odkazovo-citačným vyťažovaním „literatúry predmetu“.

Od šesťdesiatych rokov je známe (predovšetkým v sprostredkovaní M. Heideggera) Hölderlinovo diktum, že zostáva to, čo zakladajú básnici. Čo zostáva v „malom čase“ slovenských súvislostí z paralelnej práce alebo tvorby teoretikov, kritikov, historikov? „Cestičky medzi náhrobkami. Medzi nimi / kráča láskavý čitateľ. (...) Ináč je všetko nehybné: Čitateľ, / stotožni sa“ (Š. Strážay).

Fedor Matejov

Bohuslav Kováč

Doslov

Ešte nikto nedefinoval vôňu zakvitnutých orgovánov, a predsa privoniavali sme k nim všetci. Mysliaci ľudský duch, ktorý na tejto maličkovej hviezde búši už neúnavnou päťou do najhlbších záhad, zastaví sa bezradne pri pokuse vystihnúť najjednoduchšie kvality pocitu, vnemu, ak sa len neuspokojí s nejakou privšeobecnou a rozplývavou analógiou. Neprerušený sled týchto ťažko definovateľných kvalít tvorí obsah nášho každodenného života. Keby sme si neboli zvykli chodiť po svete s trošku otupeným zmyslom